

NESATIES KODAS: BALTARUSIJOS TAPATYBĖS PAIEŠKOS*

„Mes atėjome visai ne ten, kur svajojome, ir atsidūrėme visai ne ten, kur norėjome būti“¹, – taip savo knyga apie Baltarusijos tapatybę pradeda Valiancinas Akudovičius. Citata, matyt, galėtų būti taikoma ne tik baltarusiams, bet ir daugeliui posovietinių visuomenių. Vis dėlto Baltarusijos atvejis yra ypatingas ir vertas atskiros analizės.

Daugiau nei dešimtmetį politikos mokslų atstovai bando suprasti Baltarusijos fenomeno priežastis. Paskutine diktatūra Europoje vadinamos Baltarusijos atvejis yra įdomus daugeliu aspektų. Tarptautinių santykių dalykui tai tam tikra geopolitinė anomalija², besidomintiems politine teorija – vienas iš demokratijos nesėkmės pavyzdžių, Europos Sąjungos ekspertams – Europos Sąjungos kaimynystės politikos objektas. Lietuvai ir jos piliečiams gretimos valstybės raida ir problemos yra svarbios mažiausiai dėl kelių priežasčių. Pirma ir akivaizdžiausia – geografinis artumas ir bendra 502 kilometrų siena. Antra, Baltarusija gali būti rimtas išspėjimas, atkreipiantis dėmesį į tam tikras visuomenės problemas. Trečia, tai kartu yra ir savotiškas atskaitos taškas vertinant mūsų valstybės pasiekimus nuo nepriklausomybės atkūrimo.

Baltarusijos tema Lietuvos politikos mokslų diskurse, deja, nėra pakankamai išplėtotą ir dažniausiai paskęsta Rusijos tyrinėjimų kon-

* Valiancin Akudovič. Nesaties kodas. Vilnius: Versus aureus, 2008.

tekste. Galima paminėti vos keletą leidinių lietuvių kalba, iš kurių išsamiausia vadintina G. Vitkaus ir V. Pugačiausko knyga „Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas“³. Tokia situacija šiek tiek stebina, nes Lietuva kartu su Lenkija galėtų (ir turėtų) būti pagrindinės Baltarusijos ekspertės Europoje. Mažų mažiausiai dėl to V. Akudovičiaus knygos „Nesaties kodas“ vertimas turėtų sudominti tiek politikos mokslų atstovus, tiek istorikus, o juo labiau tuos, kurie nagrinėja posovietines valstybes ir konkrečiai Baltarusiją.

Pirmieji „Nesaties kodo“ puslapiai sukelia įspūdį, kad tai baltarusiškas Nerijos Putinaitės „Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.“ variantas. Iš tiesų, abiejose knygoose galima rasti ne vieną kone tapačią formuluotę. Pavyzdžiui, V. Akudovičiui Baltarusijos istorija yra „atotrūkių tarp įvairių jos istorijų sampyna“⁴, o N. Putinaitei atrodo, kad „lietuviškajame tapatybės vyksme daugiau atsitiktinumų nei sąmoningo veiksmo“⁵.

Šios Baltarusijos ir Lietuvos paralelės yra natūralios dėl geografinių ir istorinių aplinkybių. Vis dėlto reikia pripažinti, kad V. Akudovičiaus bandymas iškoduoti baltarusišką tapatybę yra beveik Sizifo mito vertas uždavinys.

Nepaisant kone absurdiškai skambančio darbo objekto, knygos pavadinimas atskleidžia, kad ieškoma to, ko nėra. Todėl griežto akademinio požiūrio šalininkai greičiausiai priskirtų knygą vos ne grožinės literatūros žanrui. Juo labiau kad knyga yra gana lengvai skaitoma. Aiškių analizės ribų ir struktūruoto dėstymo gerbėjai rastų nemažai priekaištų knygos autoriui – stokojama tvirtesnių tautos apibrėžimo kontūrų bei tapatybės parametų, diskutuotinos tam tikros istorijos interpretacijos. Knygoje galima rasti ir nemažai šypseną keliančių emocinių palyginimų, būdingų ne vienam Baltarusijos mokslininkui.

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad V. Akudovičiaus darbas yra objektyviai kritiškas (jei ne pesimistiškas) savarankiškos Baltarusijos ta-

patybės atžvilgiu. Tai toli gražu nėra populiari demokratiškai mąstantiems baltarusiams, kurių požiūris į tautiškumą dažnai yra ypač romantizuotas ir gana radikalus. Manytina, kad tokią knygos autoriaus poziciją lėmė, viena vertus, nusivylimo nuotaikos po 2006-ųjų metų Baltarusijos Prezidento rinkimų, kita vertus, vis didėjantis višumenės abejingumas tautinėms vertybėms.

„Nesaties kodu“ bandoma demitologizuoti daugelį baltarusių patriotui šventų dalykų – istoriją, religiją, tautinę vėliavą ir netgi kalbą. Tai neabejotinai sukelia tam tikrą šoką vadinamiesiems baltarusių demokratams, nes prieinama prie išvados, kad Baltarusijos tautinė tapatybė yra ties išnykimo riba. Šią išvadą, beje, patvirtina ir ne viena pastarųjų metų sociologinė apklausa. Tuo iš dalies turėtų būti patenkintas oficialusis Minskas, puoselėjantis savitą baltarusišką sovietinio žmogaus projektą. Kaip pažymi V. Akudovičius, būtent komunizmas sunaikino beveik visą Baltarusijos tautiškumą: „nuo istorijos iki kultūros ir kalbos“⁶. Kitaip tariant, Baltarusijos atveju daugiau reikėtų vartoti liaudies nei tautos sąvoką, o statistinis pilietis joje yra *homo sovieticus* prototipas.

Tačiau knygos autorius pasikėsina net ir į vadinamojo Didžiojo Tėvynės karo herojiškumo epą, kuris yra vienas iš pagrindinių valdžios propagandos leitmotyvų. Nors paneigti Antrojo pasaulinio karo reikšmės baltarusių sąmonei neįmanoma, „Nesaties kodas“ bando parodyti, kad Baltarusijai ir Rusijai „tai buvo visiškai skirtingi karai“⁷. Maža to, jame yra ir baltarusių tapatybei būdingų partizano būties bruožų – nuolatinis slapstymasis, pasirodymas tik diversijos valandą, prisidengimas nesančiojo kauke⁸.

Nenuostabu, kad Rusijos veiksmui yra skiriamas ypatingas dėmesys. Milžiniška didžiosios kaimynės įtaka jaučiama ne tik Baltarusijos ekonomikai ar energetikai, bet taip pat vyrauja informacinėje ir kultūrinėje erdvėje. V. Akudovičius pripažįsta Rusijos reikšmę baltarusių tapatybei, tačiau pabrėžia, kad tai yra tik vienas iš tapatybės dėmenų. Autoriaus nuomone, dėl Rusijos įtakos baltarusių sąmoneje įsitvirtino

stichinio fatalizmo filosofija, paskatinusi individualistinę pasaulėžiūrą⁹. Todėl baltarusiai esą konformistiški ir paklusnūs likimui.

Baltarusijos istorija yra neatsiejama ir nuo Lietuvos. Skaitant „Nesaties kodą“ netiesiogiai, o kai kur ir visiškai atvirai teigiama, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija buvo atimta iš baltarusių. Ne paslaptis, kad ją monopolizavo lietuviai, baltarusiams palikdami vos vieną kitą epizodą. Diskutuojant su Baltarusijos istorikais neretai galima išsivelti į ginčus, kas yra baltarusiška, o kas lietuviška netgi turint omenyje tokius monumentalius lietuvių istorijos įvykius kaip Žalgirio mūšis ar istorines asmenybes kaip Vytautas Didysis.

Apskritai knygoje dažnai žongliuojama pavardėmis – Františakas Bahuševičius, Janka Kupala, Piotras Mašerovas, bet galime rasti ir lietuviams pažįstamų pavardžių – Stepono Batoro, Pranciškaus Skorinos, Adomo Mickevičiaus, Tado Kosciuškos ar Kosto Kalinausko. Visa tai tik įrodo, kad Lietuvos ir Baltarusijos istorija yra glaudžiai susipynusi. Vis dėlto V. Akudovičius mano, kad baltarusių „tautiniam brendimui (ir tautinės kalbos brendimui) reikšmingesnė buvo ne LDK era su savo auksiniu šešioliktuojū amžiumi, o [...] XVII–XIX a. visiškos beprasmybės laikotarpis“¹⁰.

Daug dėmesio skiriama ir Sovietų Sąjungos laikotarpiui bei jo pabaigai – pripažįstama, kad laisvė ir atsivėrusios galimybės daugeliui baltarusių tuo metu buvo nei suvokiamos, nei reikalingos. „Nieko ypač gražaus ir humaniško laisvė neturi, o jei turi – tai ne daugiau nei nelaisvė“¹¹, rašo V. Akudovičius. Skaitant autoriaus nuomonę apie XX a. pabaigos pokyčius regione galima pastebėti daug ir lietuvių visuomenei būdingų bruožų. Tačiau, kitaip nei Lietuvoje, netikrumas dėl ateities, sovietinių laikų nostalgija Baltarusijoje užgožė naujus horizontus ir grįžimo į Europą perspektyvą.

Knygos autoriaus nuomone, pilietinės visuomenės perspektyva nugalėjo etnolingvistinį Baltarusijos tautinės sandaros modelį. Kitaip tariant, „idealios Baltarusijos koncepcija, prikalta prie meilės savo kraštui ir neapykantos jo niekintojams kryžiaus, gerai tiko

ugningoms viešosioms kalboms [...], tačiau visiškai netiko realiam gyvenimui“¹². Būtent dėl to baltarusių tautos ir sovietinės liaudies koncepcijų kovoje iškilo paprastas kolūkiečio tipo lyderis Aleksandras Lukašenka.

Baltarusijos prezidentui daugiau dėmesio skiriama tik knygos viduryje. Stebėtina, kad apie jį rašoma be didesnės pagiežos. V. Akudovičius tiesiog konstatuoja, jog A. Lukašenka atitiko baltarusių visuomenės poreikius – „Lukašenka prisiekinėjo grąžinsias, kas jau buvo anksčiau ir kas, kilus suirutei, atrodė tikra laimė: ir nežadėjo to, ko niekada baltarusiai nebuvo turėję“¹³.

Atėjęs į valdžią A. Lukašenka Baltarusijoje pamažu naikino visus tautiškumo atributus – uždraudė nacionalinę vėliavą ir Vytį, iš istorijos vadovėlių ištrynė daug istorinių faktų, marginalizavo baltarusių kalbą. Todėl šiandien būti „baltarusiu Baltarusijoje – vadinasi, išskirti save iš normos ir prieš savo norą būti vienam naujojo tikėjimo misionieriumi, kitam – nedraugišku pašaliečiu, o visiems – tiesiog pajuokos objektu“¹⁴.

Būtent dėl tokios politikos Baltarusijos tapatybė gali būti apibrėžta grynai neigiamomis kategorijomis – baltarusiai nėra nei lenkai, nei rusai, nei lietuviai ar ukrainiečiai, tačiau sąvoką „mes“ baltarusiai gali apibrėžti tik per pilietybės prizmę. Visame tapatybės parametrų lauke pagrindine problema, regis, reiktų įvardyti baltarusių kalbą. Dėl kitų tapatybės komponentų galima diskutuoti, tačiau kad baltarusių kalba tampa faktiškai nepasiekiamą eiliniam baltarusiui, tenka pripažinti. Tai sunkiai įmanoma tiek dėl valdžios kontroliuojamos švietimo sistemos, tiek dėl akivaizdaus nacionalistų pretenzingumo, atitolinančio paprastą žmogų nuo baltarusių kalbos.

V. Akudovič abejoja, ar pavyks atgaivinti baltarusių kalbą bei tautinę kultūrą, todėl mato vienintelį kelią – pilietinį tautiškumą. Išvadą, kurios detaliau neišplėtoja, knygos autorius bando įtvirtinti gana netikėtu palyginimu „Baltarusija šiandien – tai Prancūzija rytoj“¹⁵.

Taigi daug įtikinančių išvalgų turinti, tačiau nenuosekli ir pesimistiška baltarusiškos tapatybės analizė baigiama netikėtu posūkiu – Bal-

tarusija faktiškai įvertinama kaip pasaulio tautų avangardas. Romanizmo epochos vertas palyginimas nesąmoningai rodo, kad baltarusių mentalitete giliai išsisknijęs minėtas chaotiško fatalizmo elementas nesvetimas ir knygos autoriui.

Galų gale, kai skaitytojui atrodo, kad nesaties paieškos išsenka (skyrus „Pabaiga“), V. Akudovičius žvilgsnį nukreipia į baltarusiškos tapatybės galimybes virtualioje erdvėje, asmenybės vaidmenį istorijoje bei filosofinius pasvarstymus apie kalbos galią ir santykį su valdžia bei žmogaus vietą ir esmę pasaulyje.

Pridėtiniai penkiasdešimt puslapių suteikia papildomų minčių, bet atrodo kaip paskutinis tautiniame mūšyje pavargusio ir nusivylusio kovotojo atodūsis. Papildymas (kurio galbūt ir nereikėtų) leidžia giliau pažvelgti į tam tikrus baltarusiškos nesaties kodo elementus.

„Nesaties kodas“ buvo nevienareikšmiškai įvertintas pačioje Baltarusijoje. Ši intelektualinė provokacija savo poveikiu galėtų būti palyginta ir su G. Beresnevičiaus „Imperijos darymas. Lietuviškosios ideologijos metmenys“. Tiesa, kitaip nei lietuvis, V. Akudovičius labiau siekia sukrestti Baltarusijos intelektualus, pažadinti visuomenės sąstingį ir atgaivinti diskusiją apie tautiškumą.

Knyga suteikia daug minčių ir apie lietuvių visuomenės būklę – kai kurios knygoje aptariamoms tautiškumo nykimo tendencijoms būdingos ir Lietuvai, tačiau yra gerokai stipresnės. Kita vertus, „Nesaties kodas“ parodo, kad nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu gyvavusio savarankiško kelio perspektyva buvo daug pavojingesnė tautiškumui nei pasirinkta integracija į Europą.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Akudovič, p. 5.

² Č. Laurinavičius et al. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX a. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. P. 342.

³ G. Vitkus, V. Pugačiauskas. Baltarusijos paradoksai. Įstrigusi transformacija ir regioninis saugumas. Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2004.

⁴ Akudovič, p. 31.

⁵ Nerija Putinaitė. Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004. P. 8.

⁶ Akudovič, p. 72.

⁷ Akudovič, p. 61.

⁸ Akudovič, p. 66.

⁹ Akudovič, p. 79.

¹⁰ Akudovič, p. 38.

¹¹ Akudovič, p. 99.

¹² Akudovič, p. 125.

¹³ Akudovič, p. 110.

¹⁴ Akudovič, p. 111.

¹⁵ Akudovič, p. 154.

VYTIS JURKONIS